

SZEMLE

ROMÁN TÖRTÉNETÍRÁS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

MINÉL TARTÓSABB s minél nagyobbfokú egy nemzetnek más nemzetektől való politikai, gazdasági és kulturális függése, történelmének annál több olyan vonatkozása van, mely a belső fejlődésből nem magyarázható, hanem kívülről induló folyamatok közvetlen következménye s így megismerni is csak az illető idegen nemzet történelmének keretében lehet. A románság, önálló nemzeti fejlődése kezdetén, a XIV. században, politikailag a magyar birodalom hatáskörébe tartozott, az ebből kivált két román vajdaság, Havaselve és Moldva uralkodói még közel két évszázadon keresztül hűbéresei maradtak a magyar királynak, a román népnek egyik tekintélyes töredéke pedig egészen 1918-ig élt magyar impérium alatt. Görögkeleti vallása és kultúrája viszont a bizánci-balkáni görög-délszláv kultúrkörhöz csatolta a románságot s ez a kapcsolat megerősödött a török hódításnak a két román vajdaságra való kiterjesztése által, amennyiben ezzel a XV–XVI. század folyamán még azok a szálak is elszakadtak, melyek a románságot az egyre névlegesebbé váló magyar fennhatóságon keresztül a nyugati civilizációhoz kötötték. Nyilvánvaló tehát, hogy a román történelem sok tekintetben teljesen egybeesik Magyarországgal, illetve a török birodalom történelmével, sőt egyes korszakokban a lengyel, majd az orosz politikai függés következtében, ezeknek az államoknak történelmével is. Ha időközben Románia politikailag függetlenül is, ha önálló nemzeti kultúrát fejlesztett is ki, a régi függőségnek nyomait eltörölni nem lehetett s ezeket elsősorban a történetírásnak kell tekintetbevennie. Jellemző, hogy a román történelem forrásainak politikailag legérdekesebb és legjelentősebb része külföldi eredetű, külföldi levéltárakból előkerült anyag s a múlt század végéig a román forráskiadványokban a belföldi oklevelek és más belföldi kútfők elenyészően kis töredéket képviseltek, mert a tulajdonképpeni politikai történetírásnak nem nyújtottak kellő alapot. Bár az utóbbi emberöltő alatt a belföldi források feltárása óriási haladást tett, P. P. Panaitescu, a modern román történészgárda egyik kimagasló alakja, az 1938. évi zürichi nemzetközi történészkongresszuson tartott előadásában továbbra is azt a véleményt képviseli, hogy a román történelem megoldatlan kérdéseire a feleletet alighanem a külföldi levéltárak eddig ismeretlen anyaga kínálja.¹ Ez az idegen forrásanyagtól való nagyfokú függés természetesen vonja maga után az illető idegen történettudományoktól való függést is, mivel a forrásanyagot legilletékesebben mindig az a történész interpretálhatja, aki ahhoz a nemzeti közösséghez tartozik, melyen belül a forrás keletkezett s az ő elsődleges szakvéleményét az idegen büntetlenül sohasem nélkülözheti. A román történetírás, ilyen nagymértékben rá lévén utalva a magyar, lengyel, orosz, bizánci, délszláv és török történettudomány forrásanyagára és eredményeire, kényes helyzetben van,

¹ *L'état des études et des publications des sources en Roumanie* (VIIIe, Congrès International des Sciences Historiques. Comm. I.). Zürich. 1938.

mert egyrészt képviselői igen széleskörű nyelv- és anyagtudás követelményei elé vannak állítva, másrészt pedig elsőrangú kritikai érzékre, higadtságra és önuralomra van szükségük ahhoz, hogy a fenyegető két hiba közül egyikbe se essenek bele: ne váljanak idegen tudomány szolgái másolóivá, de félreértett nemzeti önérzetből vagy mindenáron való eredetiségre törekvésből ne vessék el idegen tudósoknak a románságra vonatkozó helytálló megállapításait. A dilemma egyetlen lehetséges megoldását a román történetírás úgy érheti el, ha tevőlegesen bekapcsolódik az említett nemzetek tudományos életébe, elmélyíti velük kapcsolatait, sőt részt vállal a közös kérdések közös módszer és azonos szempontok alkalmazásával való feldolgozásában.

A román történelemszemlélet azonban olyan politikai körülmények között született meg, melyek nem kedveztek a tárgyilagos és kritikai szellemi magatartásnak, ami pedig elengedhetetlen feltétele a különböző nemzetek közötti tudományos együttműködésnek. A XIX. század közepén szerény előzmények után fellángoló román nemzeti tudat, melynek eszménye a politikai, gazdasági és kulturális önállóság kivívása volt, aspirációját visszavetítette a román múltba s ott is önállóságot, eredetiséget vagy legalábbis ezekért folytatott öntudatos küzdelmet akart látni, nehezen ismerte volna tehát el idegen nemzetnek a román nép történetében játszott szerepét s a román fejlődésre gyakorolt hatását; annál kevésbbé, mivel a románság időszerű politikai törekvéseinek legfőbb akadályait éppen azokban a hatalmokban látta, melyek a múltban ezt a szerepet és hatást kifejtették.

A ROMANTIKUS SZINTÉZIS

A ROMÁN NACIONALIZMUS kezdeti lendülete határozza meg a román múlt első nagyigényű szintézisének, *Xenopol D. Alexandru* művének alapeszméit és gondolatmenetét is.² A későn ébredő nemzetek romantikus önszemlélete tükröződik benne: a régmúltat az »ősi dicsőség« dicsfényével veszi körül, a közelmúlt századaiban hanyatlást lát s a maga korának küzdelmeit heroizálja. *Xenopol* elsőrangúan képzett, európai műveltséggel bíró, gondolkozó fő volt s erkölcsi komolyságát az a nemzeti érzékenységet nem kímélő kemény kritika bizonyítja, melyet a román történelem vitatható jellemű szereplőivel szemben alkalmaz. Két súlyos hibája: a román középkor romantikus, a hiteles források és a józan logika világánál tarthatatlan túlméretezése és a románsággal a történelem folyamán kapcsolatba került népek sovíniszta megítélése így annál kirívóbb, bár nem érthetetlen, ha meggondoljuk, hogy a kor, melyben írt, a liberális szabadságeszme jegyében állt s ennek hívei szerették a történelmi folyamat kezdőpontján a maximális társadalmi és nemzeti szabadságot feltételezni, mely az emberi önzés folytán elnyomatás alá került, de amelynek visszanyeréséért az elnyomottak mindig harcoltak. Éppen így tételez fel *Xenopol* a középkor elején egy politikailag független román népet a Balkánon és Erdélyben, melyet a barbárok (szlávok, magyarok, majd törökök) erőszakkal uralmuk alá hajtottak, de amely ősi szabadságát sohasem feledve, sorozatos forradalmakban kísérelte meg visszaszerezni azt. Természetes tehát, hogy az »elnyomókat«, főleg a magyarokat, a törököket s az utóbbiakkal szövetkezett görögöket a történetíró megvetése és gyűlölete sújtja, nemcsak nemzeti, hanem általános emberi, világnézeti okokból is. Ez a történelemszemlélet a román nemzeti ébredés nemzedékei számára vigasztaló és lelkesítő volt egyszerre, ezzel vél-

² *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, I–IV. Buc. 1888–1893.

ték megmagyarázhatónak és menthetőnek a nyugati kulturális fejlődéstől való elmaradást s ebben találtak jogalapot az összes románok politikai egyesítésére irányuló törekvéseikhez. A román multnak ezt az elképzelését Xenopol készen vette át elődeitől, de ő alkalmazta először a nemzeti történelem egészére s ő kísérelte meg az addig összegyűjtött forrásanyagot ennek megfelelően értelmezni és rendezni. Ma már nem lehet kétséges, hogy éppen a forrásanyag nagyfokú szegénysége és hézagossága tette lehetővé, hogy egy olyan komoly szándékú tudós, mint amilyen ő volt, áldozatul essék romantikus képzelgéseknek. Nem volt mi gátat szabjon merész következtetéseknek s így, úgyszólván számbavehető dokumentáció nélkül, pusztán intuicióra (sajnos, azonban politikai vágyak által irányított intuicióra) támaszkodva rekonstruálta a román történelem kezdeteit: a dáciai romanizmusnak a népvándorlás viharai között való fennmaradását, a dák és római vérkeveredésből született román nép önálló politikai szervezkedését s politikai szervezeteinek a barbárokkal vívott hősiességben való elbukását, majd újjászületését. Nem valószínű, hogy ha Xenopol a kérdés mai forrásanyagának birtokában lett volna, mert volna ezekben a vonatkozásokban ilyen kategorikusan nyilatkozni, a határozott állásfoglalás azonban, bármilyen elhamarkodott volt, megtörtént s a román történelem első szintézisének alapeszméjévé vált. Erre épült rá a modern román nacionalizmus egész eszmevilága s amint telt az idő, nemzeti dogmává, tabuvá merevedett, melyet bírálni egyet jelentett volna a román nemzeti önérték megsértésével. Xenopol maga is tudatában volt annak, hogy műve tudományos alaposágához szó férhet és késő öregségében megfeszített munkával igyekezett azt az időközben bőségesen feltárt újabb források figyelembevételével átdolgozni. A köztudatba akkorra már mélyen begyökerezett »dákó-román« szemlélethez azonban már nem mert, vagy nem is akart hozzányúlni s az egykorú magyar történészek, főleg Hunfalvy Pál éles bírálata eléggé nem sajnálhatóan épen az ellenkező hatást érte el, mint amire irányult: a román tudósokból makacs ellenállást váltott ki s a hangulatot annyira elmérgezte, hogy a vitapontok higgadt mérlegelésének minden lehetősége eltűnt. Xenopol román története 1896-ban francia nyelven is megjelent s ezáltal gondolatai a nemzetközi tudományos életbe is bevonultak, sőt a szerző által javított és bővített harmadik kiadás halála után, 1926 és 1930 közt látott napvilágot s úgyszólván napjainkig megmaradt a román múlt reprezentatív összefoglalásának.³

IORGA NEMZEDÉKE

XENOPOL, ERŐSEN POLÉMIKUS és politikai időszerűsége törekvő munkásságának árnyékában azonban a század utolsó évtizedében fiatalabb kortársainak nemzedéke feltűnés nélkül új irányt kezdeményezett. Nemcsak az ismeretlen adatok nagy tömegének feltárása s az egész forrásanyag szigorú kritikai megrostálása fűződik ezeknek az alapos képzettségű és higgadt, józan ítélőképességű tudósoknak a nevéhez, hanem fontos részletkérdések tárgyilagos megvilágítása is. *Onciul* Dimitrie, az egyetemi oktatásban a szeminárium képzés bevezetője, a román vajdaságok megalapítása körüli ködöt igyekezett eloszlatni, leleplezve a történelmi valósággal ellentétben álló legendákat,⁴ *Bogdan* Ion és *Giurescu*

³ I. Vlădescu gondozásában, 14 kötet. Buc. 1926–1930. Xenopol és kortársai működését magyarul Sulica Szilárd ismertette (*Történetírás és történelmi segédtudományok Romániában*. Turul, 1926.)

⁴ *Originile Principatelor Române*. (A román fejedelemségek kezdetei.) Buc. 1899.

Constantin a román krónikák kiadásainak előkészítői, a románságra gyakorolt szláv hatást mutatták ki⁵ s ugyanezt a munkát végezte el részben a magyar hatásra vonatkozóan *Rosetti Radu*,⁶ egyikük sem engedve magát befolyásoltatni hamis nemzeti büszkeségtől. *Eliade* Pompiliu, az első román szellemtörténész viszont a XIX. századi román nemzeti ébredés eszmeáramlatainak nyugati előzményeit fejtette ki mintaszerű írásai-ban.⁷ Hatásuk azonban még a tudományos életen belül is csak a történetírás módszereinek kifinomulásában és a forrásanyag gazdagodásában nyilvánult meg, a hagyományos történelemszemléleten változtatni nem tudtak, mert szintetikus műveket nem írtak s érthető okokból nem is írhattak, hiszen ők voltak elsősorban tudatában annak, hogy a forrásanyag teljesebb közzététele és a részletmonográfiák elkészülése előtt komoly szintézist írni reménytelen vállalkozás lenne. Kevésbé skrupulózus, tevékenyebb s a nemzeti ábrándokat készségesen kiszolgáló kortársuk, *Iorga Nicolae* így került az élre és határozta meg kétségkívül lenyűgöző egyéniségével a XX. század első harmadában nemcsak a román történetírás, hanem sok tekintetben az egész román szellemi élet fejlődését. Szépíró, tudós és politikus volt egyszemélyben s ő maga tiltakozott az ellen, hogy munkásságának különböző irányait elválasszák egymástól.⁸ Írásai-ban és politikai tevékenységében egyaránt a népi-nemzeti ideológia vezette: mint a »Semănătorul« (Magvető) című irodalmi folyóirat szerkesztője a népies irányzat diadalrajutásáért küzdött s a lap alapításával közel egyidőben (1904) vette át, mint főtítkár az összes románok politikai egyesüléséért bel- és külföldi propagandával dolgozó »Liga Culturală« irányítását is. Közéleti munkásságának vezéreszméi tükröződnek történeti műveiben is. A politikai szétszakítottság ellenére másfél évezreden át szívósan megőrzött román népi egység s az ezt fenntartó román paraszt glorifikálása vörös vonalként húzódik át irodalmi és tudományos alkotásain. A történetírás terén egész nemzedéknek munkáját vállalta magára, nemcsak az ismeretlen források hosszú sorát kutatta fel és tette közzé, hanem kisebb-nagyobb részletfeldolgozások százaiban világított rá a román történelem addig homályos vagy nem is sejtett mozzanataira, megírta – jórészt saját előmunkálatai alapján – a román múlt majdnem minden politikai és kulturális vonatkozásának összefoglaló monográfiáját (a román irodalom, egyház, ipar, kereskedelem, hadsereg, művészet stb. történetét) s 1905-ben, volt tanára, Karl Lamprecht felszólítására német nyelven új szintézisét adta a román történelemnek, mely a korabeli nyugati történetírói módszerekkel, megelevenítő stílussal és ügyesen csoportosított dokumentációval kísérelte meg a román álláspont elfogadtatását.⁹ Bár inkább külsőleges eszközökkel, tetszetős formával és első pillanatra lenyűgöző tömegű, de felületesen értelmezett, sőt gyakran szándékosan félremagyarázott adathalmazzal hatott, hamarosan nagy tekintélyt szerzett magának a nemzetközi tudományos világban. Néhány év múlva megbízást kapott a török birodalom történetének megírására,¹⁰

⁵ I. Bogdan: *Originea voevodatului la Români*. (A vajdai intézmény eredete a románoknál.) Buc. 1902. és *Despre cneji români*. (A román kenézekről.) Buc. 1904. C. Giurescu: *Despre rumâni*. (A jobbágyokról.) Buc. 1916. és *Despre boieri*. (A bojárokról.) Buc. 1920.

⁶ *Despre Unguri și episcopiile catolice din Moldova* (A magyarokról és a moldvai katolikus püspökségekről.) Buc. 1905.

⁷ *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*. Paris, 1898. és *Histoire de l'esprit public en Roumanie*. I–II. Paris, 1905.

⁸ N. Iorga: *Generalități cu privire la studiile istorice* (Általánosságok a történelmi tanulmányokra vonatkozólag). Buc. 1933. II, kiad. 99.

⁹ *Geschichte des rumänischen Volkes*. I–II. Gotha, 1905.

¹⁰ *Geschichte des osmanischen Reiches*. Gotha, 1909.

majd a Helmolt-féle világtörténeti kézikönyv számára vele írták meg a román, magyar és bulgár vonatkozásokat. Nem szükséges talán külön kiemelni, hogy mit jelentett politikailag az a körülmény, hogy annak a három népnek (magyar, bulgár, török), mellyel a románságnak történelmi pöre volt, éppen egy lángoló nemzeti érzésű román tudós mutatta be múltját az európai közvélemény széles rétegeire előtt. Külföldi sikerei otthoni helyzetére is visszahatottak s bár higgadtabb, kritikusabb szakértársai ezután is meglehetősen szkepticizmussal kísérték pályáját, népszerűsége napról-napra nőtt; a világháború román külpolitikai tekintetben oly változatos éveiben már versenytárs nélkül irányította a román tudományos propagandát. Hajlékonyságára és ügyességére éppen ebben az időben kifejtett tevékenysége jellemző. 1913-ban, a balkáni háború válságai között írta meg a szerb-román kapcsolatok történetét, olyan jelentőséget tulajdonítva a szövetséges szerb népnek a bulgárok rovására a román történelemben, hogy állításainak merész egyoldalúságával a román tudományos körök éles bírálatát is kihívta.” Míg a háború előtt, a román külpolitika orientációjának megfelelően a német tudománnyal tartott fenn bensőséges és – mint láttuk – gyümölcsöző kapcsolatokat, 1916, a nagy pálfordulás éve után történetirői munkásságát az entente-hatalmakkal való barátság ápolásának szolgálatába állította. 1917-ben megírta és kiadta a románság és a »szövetségesek« közti viszony történetét, a nagyobb hatás kedvéért pedig még ebben s a következő évben külön-külön a kérdés angol, orosz és francia vonatkozásait. 1921-ben, a lengyel-román szövetség létrejöttének évében jelent meg a lengyel-román kapcsolatokról szóló könyve. Már a szerbekkel való összefüggésben érintettük azt a sajátos »tudományos« eljárását, hogy a politikai barátság kedvéért megszépíti a történelmi valóságot. Ennek egészen kirívó példáját láthattuk a Balkán-szövetségben a románsággal együttműködő görögök esetében: nem véletlen, hogy éppen egyik athéni előadásában igyekezett átértékelni a román történettudomány hagyományos görögellenes álláspontját a XVIII. századi görög származású ú. n. fanarióta román fejedelmek – egyébként nem egészen sikerült – rehabilitálása által.¹²

Iorga történetirői munkásságának oroszlanrészre az első világháború előtti időre esik, főleg az, ami belőle szorosan a román történelemre vonatkozik. Bár ezután is sűrűn járult hozzá kisebb-nagyobb közleményekkel, forráskiadványokkal, sőt néhány terjedelmesebb monográfiával is a nemzeti történelem műveléséhez,¹³ a harmincas évek közepéig érdeklődése világtörténeti tárgyak felé irányult s hosszabb léleketű munkái kevés kivétellel mind francia nyelven jelentek meg. Ennek ellenére a román történettudományra gyakorolt hatása nagyobb lett, mint valaha; vezető szerepét senki el nem vitathatta. Azok, akik méltó vetélytársai lehettek volna, sorra elhaltak (Eliade 1914-ben, Giurescu 1918-ban, Bogdan 1919-ben, Xenopol 1920-ban, Onciul 1923-ban, Rosetti 1926-ban), életben-

¹¹ I. Bărbulescu: *Originea celor mai vechi cuvinte și instituții slave ale Românilor* (A románok legrégebbi szláv szavainak és intézményeinek eredete). Arhiva, 1922. 1–11.

¹² *Les Phanariotes en Roumanie*. Le Messenger d'Athènes, 1937. VII. 29–VIII. 17.

¹³ *Histoire des Roumains et de leur civilisation*. Paris, 1920. – *Domnul Tudor din Vladimiri* (Vladimiri-i Tudor Ur). Buc. 1921. – *Politica externă a regelui Carol I.* (I. Károly király külpolitikája). Buc. 1923. – *Istoria industriei la Români* (Az ipar története a románoknál). Buc. 1927. – *Anciens documents de droit roumain*. I. Paris–Buc. 1930. – *Istoria lui Mihai Viteazul*. I–II. Buc. 1935. – *Despre revoluția dela 1848 în Moldova* (Az 1848-iki moldvai forradalomról). Buc. 1938. – *Istoria Bucureștilor*. Buc. 1939. stb.

maradt kortársai közül egyetlen egy sem volt, aki tehetségben és tekintélyben mérkőzhetett volna vele s a régi nagyok helyét elfoglaló fiatalok nagyrészt az ő tanítványai, személyes lekötelezettjei közül kerültek ki. A román politikai célok nem remélt mértékben való megvalósulása, az általa előrevetített nagyromán egység létrejötte igazolni látszott Iorga történelemszemléletét, melynek hibái előtt örömmel hunyt szemet a nemzeti dicsőség első mámorát élő román közvélemény. Ez a történetiszemlélet alapján változatlanul, de kiszínesedve, kiteljesedve jelenik meg háborúutáni írásaiban.

IORGA TÖRTÉNELEMSZEMLÉLETE

»A TÖRTÉNETÍRÁS IRODALMI MŰFAJ« – vallja –, a tartalom belső igazsága mellett a formaadás tökéletessége is elengedhetetlen feltétele. A történelem tehát nyersanyag a céltudatosan alakító történetíró kezében, tárgya pedig sem nem az egyén, sem nem az emberiség, hanem kettőjük között a nemzet, ez a sajátos történelmi alakulat, mely természetes egység, élő entitás, dinamikus organizmus: éppenugy vannak vágyai, érzelmei, eszméi, mint az egyénnek s vitalitása nacionalizmusában vetül ki. A történelmi folyamat nem egyéb, mint a nemzetek békés és háborús küzdelme önmegvalósításukért. A nemzeti valóság, végeredményben egy formáiban, megnyilvánulásaiban állandóan változó, lényegében azonban mindig önmagával azonos eszmének, a nacionalizmusnak megtestesülése s a történész akkor teljesíti feladatát, ha ennek az eszmének útját és alkotásait kíséri figyelemmel a nemzeti közösség sorsában, mégpedig nem hideg közömbösséggel, hanem önmagát a nemzettel teljesen azonosítva: »a nemzeti hagyomány fáradhatatlan ébrentartója, a nemzet politikai határok és osztályok feletti egységének prófétája, a faji szolidaritás hirdetője s olyan eszmék felfedezője legyen, melyek felé ő kell, hogy elsőnek haladjon, az utánunk jövő ifjúságnak példát mutatva.«¹⁴ Világosabban ki sem lehetne fejezni azt, hogy a történetírónak politikai hivatása van. Érdekes lenne ezt az egyéni, sok tekintetben vonzó, de éppannyira önkényes történelemszemléletet elemezni s kimutatni benne a XIX. század romantikus nacionalizmusának, a modern német szellem-történeti irányzatnak és korunk filozófiai vitalizmusának sajátos keveredését, ezúttal azonban csak arra akarunk utalni, hogy nem kis részben a román görögkeleti világnézetben is gyökerezik, melyet pedig Iorga sohasem vallott tudatosan magáénak. Juhász István mutatta ki egyik kitűnő tanulmányában,¹⁵ hogy a román nacionalizmus organikus nemzetképe az orthodox keleti egyház, közelebből Dionisios Areopagita tanítására megy vissza, melynek értelmében »a nemzetek természetes egységei, mint ilyenek, vesznek részt a keresztény szellem hierarchikus életében«, azaz a nyugati kereszténység individualista, etikai felfogásával szemben a nemzet is az isteni üdvrend egyik kategóriája lenne. Iorga nemzet-egyéniségében lehetetlen fel nem ismerni ennek a gondolatnak talán öntudatlan alkalmazását. Valószínűleg ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy a román történettudomány évtizedeken keresztül egyhangúan magáénak vallotta történelemszemléletét.¹⁶

¹⁴ *Generalitáti* stb. i. m. 99.

¹⁵ *Az újértelmű román nacionalizmus*. Hittel, 1937. 285–305.

¹⁶ Iorga történelemszemléletét *Generalitáti* stb. című, idézett tanulmánykötetében megjelent történelemelméleti írásai után körvonalaztuk. V. ö. V. Gherasim: *Conceptia istorică a lui Nicolae Iorga*. Codrul Cosminului, 1931. 437–450.

El kell ismerni, hogy Iorga nem tartozott azok közé, akik elméleteiket nem tudják a történelmi folyamatra alkalmazni. Ellenkezőleg, nála az elmélet erőteljesen áthatja, sőt formálja az anyagot, néha természetesen a valóság rovására, mely – a történetírók régi tapasztalata szerint – ritkán hagyja magát az elméletek kereteibe erőszakolni. A román mult az ő előadásában pompásan illusztrálja a nemzet-egyéniesség történelmi önérvényesítő erejét. A kárpáti térben lezajlott események háttéréből plasztikusan domborítja ki a románság szerves etnikai egységét, mely politikai és kulturális szétszakítatások ellenére is elemi erővel törekszik a teljes integrálódás felé. A szinte művészi intuícióval megalkotott sorsvonal egyik végén a dák etnikai-politikai szintézis áll, melyben a trák népiség a szkita, kelta és görög hatásokat magábaolvastva hatalmas impériumot alkotott a Kárpátok erdélyi bástyájára támaszkodva. Mikor a római hódítás ráütötte »pecsétjét« erre a szintézisre, létrejött a román nép, mely, akárcsak többi neo-latin néptestvérei, ettől kezdve minden későbbi barbár (a románság esetében szláv és turáni) etnikai, politikai és kulturális hatás ellenére megőrizte latin jellegét és tudatát. A római uralom bukása után a magát már önérettel »román«-nak nevező romanizált őslakosság, helyi autonóm szervezetekben, kis »Romániá«-kban kísérte meg életét továbbfolytatni. Állami szervezetet azért nem hozott létre, mert »ösztoneiben« őrizte a birodalomhoz való tartozásának emlékét, mikor azonban elvesztette a reményt, hogy a római birodalom egységébe visszatérhet, »törédékbirodalmakat« alapított a havaselvi és moldvai vajdaságok formájában. A bizánci kultúrkörhöz való ragaszkodása szintén a birodalomnak, illetőleg hagyományos fővárosának, Konstantinápolynak szólt s ezt a tiszteletet még akkor is fenntartotta, mikor a keletrómai császárok palotájában mohamedán szultán székelt. A román nacionalizmus, mely a rómainak a barbárokkal szemben érzett megvetéséből eredt és táplálkozott, abban is megnyilvánult, hogy a két román vajdaság kezdetről fogva tiszta román etnikai alaprétgre épült s uralkodók sohasem kísérelték meg idegen népekre kiterjeszteni hatalmukat. Nem hiányzott ugyan a románságból a keresztény szolidaritás gondolata s a XIV–XVI. századi román »lovagok« törökellenes háborúit nem kis mértékben ihlette a kereszties szellem, sőt egyidőben épen a román vajdák voltak a keleti kereszténység anyagi és erkölcsi patrónusai, országaikban megteremtve a »Bizánc utáni Bizánc«-ot, a török megszállás alatt sinylődő vallási központ szerepének továbbvitelére, de a latin szellemiség megakadályozta a vallási túlbuzgóság kifejlődését (a románság egyetlen szentet sem adott a keleti egyháznak!) s a nacionalizmus maradt mindig az uralkodó eszme. Épen ezért nem hatott a románságra a francia forradalom nemzetközi jakobinizmusa; a XIX. századi nemzeti ébredés nem külső hatás, hanem a román nemzeti gondolat önjerejének eredménye és szükségszerűen vezetett a második szintézisre, a nagyromán állam megalakulására, mely nem egyéb, mint a románság másfélezer esztendőös etnikai és lelki egységének feltartóztathatatlan reintegrálódása.¹⁷

IORGA ÉLETMŰVE

KÖNNYŰ LENNE ezt a nyersen felvázolt rendszert ízekre szedni és a tételek tudományos tarthatatlanságát bebizonyítani. Ezt a munkát azonban elvégezte már részben maga a román tudományosság s az idő nem-

¹⁷ Különösen élesen emeli ki fenti alapgondolatait *Ideea națională în decursul istoriei universale* (A nemzeti eszme a világtörténelemben) című rádió-előadásában, mely megjelent *Sfaturi pe întunerec* (Tanácsok a sötétségben) c. munkája II. kötetében, Buc. 1940. 328–340.

sokára be is fogja fejezni.^{17a} De így is impresszionáló emléke marad egy lángoló fantáziájú, kifogyhatatlan leleményű, színes szellemiségnek, mely évtizedekig hatása alatt tudta tartani saját nemzete gondolatvilágát, sőt elméleteit a nemzetközi tudományos fórumok előtt is sikerrel képviselte. Még legszeszélyesebb ötleteinek bizonyítására is olyan hatalmas apparátust, szinte napról-napra új meg új forrásanyagot tudott előállítani, hogy az elhithetnek hihetetlen eredményeit érte el. Épen dokumentációjának minden gyanakvást lehangoló tömege tévesztette meg hallgatóit és olvasóit, akik első meglepetésükben nem vették észre, hogy forrásait önkényesen értelmezi, megcsonkítja vagy épen teljesen elferdíti. De épen a megfeszített szorgalommal összehordott nyersanyagot látva (forráskiadványainak kötetei is kisebb könyvtárat tesznek ki), kell, hogy eljárásában egy sajtóságos jóhiszeműséget feltételezzünk. Akaratlanul is Petőfi sorai jutnak eszünkbe: »én egy szellemnek vagyok martaléka«. Iorga életművének kulcsát alighanem egyfajta megszállottságban kell keresnünk, mert lélektanilag tiszta abszurdum lenne azt állítani, hogy egy ilyen nem mindennapi lángész, sokoldalú tehetség, elpusztíthatatlan energiaforrás egész életét tudatos megtévesztések sorozatának elkövetésére tehetné volna fel. Nem lehet kétséges, hogy azt a történelmi konstrukciót, melyet népe múltjáról megalkotott, mélységesen igaznak és egyedül lehetségesnek tartotta s ezért feljogosítva érezte magát, hogy az elméleteinek ellentmondó adatokat elhanyagolja vagy átformálja. Ehhez járult népe iránt érzett rajongó szeretete és a nagy egyéniségekre mindig jellemző túltengő szubjektívizmusa, hiúsága. Szélesen hullámzó érzelmi élete, szenvedélyes politizáló hajlama, kizárólagosságra törekvő irodalmi ízlése ezer és ezer szállal szövődtek bele történetírói munkásságába. A román faj, a román paraszt felsőbbrendűségébe vetett hite elől minden ellentmondásnak pusztulnia kellett s vita esetén habozás nélkül azonosította a maga véleményével a nemzet érdekét. »Mihez kezdjek az igazsággal, mikor a hazámról van szó!?!« – fakadt ki egyszer kisebb nyilvánosság előtt. Ezt a kijelentését nem szabad akaratlan öneleplezésnek tekinteni, sőt épen az a magától-értetődő gesztus, ahogy az ilyen és hasonló nyilatkozatok szájáról elhangzottak, bizonyítja, hogy rendületlenül hitt egy, a rideg tények igazságánál magasabbrendűnek tartott igazságban, nemzete ügyének jogosságában. Épen ezért még világtörténelmi tárgyú munkáiban is úgy igyekezett a románság világtörténelmi helyét körvonalazni, hogy ennek a helynek jelentősége felől senkinek kétsége ne lehessen. Mikor a délkelet európai intézmények közös jellegét taglalja, a románságot, mint ennek a területnek ősi jogrendjét a római birodalmi eszmével együtt a későbbi jövevényekre átörökítő kultúrák közvetítőjét mutatja be,¹⁸ a keleti kereskedelem fontos útvonalait a román vajdaságok területein vezeti át;¹⁹ terjedelmes bizánci történetében erőteljesen hangsúlyozza a bizánci műveltségnek a török hódítás idején román földön való továbbélését,²⁰ a keresztes hadjáratokról szóló sorozatos előadásáiban a francia és a román újlatin »testvérnépek« történelmi érdekközösségét és kapcsolataik régiségét szuggereálja,²¹ tehát mikor azt mondtuk, hogy a háború után látszólag elfor-

^{17a} Magyar részről kimerítően ismertette és cáfolta Domanovszky Sándor, *La méthode historique de M. Nicolas Iorga*. Budapest, 1938.

¹⁸ *Le caractere commun des institutions du Sud-est de l'Europe*. Paris, 1929.

¹⁹ *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen-Âge*. Paris-Vălenii de Munte, 1924.

²⁰ *Histoire de la vie byzantine*. I–III. Buc. 1934. és *Byzance après Byzance*. Buc. 1935., továbbá *Études byzantines*. I–II. Buc. 1939–40.

²¹ *Brève histoire des croisades*. Paris, 1924. – *Jean de Wawrin. La campagne des Croisés sur le Danube (1445)*. Paris, 1927. – *Une source négligée*

dult a nemzeti történelem problematikájától, a valóságban szélesebb távlatokba állítva a román nép világtörténelmi szerepét próbálta meghatározni,²² a célratoró, nagyvonalú emberek eredendő rövidlátásával hanyagolva el mindent, ami a románság jelentőségét kisebbíthette volna, óriási anyagismeretével, könnyed kifejezési tehetségével és törhetetlen munkabíráásával a leghosszabb történetírói pályákon is páratlan kiterjedésű életművet hozott létre, úgy, hogy írásainak egyszerű címfelsorolása vaskos könyvet tölt meg.²³ Ez a regényírókéval vetekedő termékenység már önmagában is gyanút ébreszthet tudományos megbízhatósága iránt, bár nem kétséges, hogy a keleteurópai történetnek alig van problémája, melyre vonatkozólag néhány ismeretlen, lényeges adattal vagy újszerű meglátással ne gazdagította volna tudásunkat. Viszont amíg ezeket az értékeket valaki kihámozza a pontatlanságok, önkényes elméletek és politikai tendenciák zürzavarából, azalatt szinte újjáírhatná az egészet. Magától értődik tehát, hogy hatása csak addig tarthatott, amíg az a szellemiség, melyben létrejött s amelyet maga is segített kialakulni, válságba nem került.

IORGA ROMÁN BÍRÁLATA

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELŐTT minden román szellemi energiát lekötött a nagy egyesülésért folytatott tevékenység, mely fölött egy megígért paradicsom, Nagyrománia vágyálma lebegett. Az álom valóra vált, de paradicsomi állapotok helyett társadalmi, nemzetiségi, politikai problémák ezreivel került szembe a románság, szellemi élete pedig, nem tudván elég gyorsan átrendeződni az új feladatok elvégzésére, bomlásnak indult. A fiatal nemzedék üres malomban való öröklésnek találta a már megvalósult politikai egység glorifikálását s a történetírásban is, mint az élet minden más területén, új célokat keresett. 1929-ben, a nagyszebeni történetkongresszuson Petre P. *Panaïtescu* kortársainak nevében mondhatta, hogy »megszabadulva a kötelességtől, hogy a szerencsére már megvalósult nemzeti egység gondolatát népszerűsítsék, a történészek mostmár elmélyedhetnek létértelmünk, kulturális, gazdasági és társadalmi életünk tanulmányozásában, az igazság keresésén kívül minden más célt mellőzve«. Két év múlva jelent meg az akkor harminc év körül járó *Giurescu* C. *Constantin*, *Brațianu* I. *Gheorghe* és *Panaïtescu* P. Petre egyetemi tanárok szerkesztésében a »Revista Istorică Română« című folyóirat, melynek beköszöntőjében csaknem szószerint ugyanezt a programot jelentették be, erőteljesen hangsúlyozva, hogy »a történetírást nem kell a politikai és szociális küzdelmek síkjára átvinni. Sem nemzeti, sem egyéni szempontból az igazság sohasem árthat«. Egyúttal pedig kilátásba helyezték, hogy a tudománytalan célkitűzésű és a – sajnos, gyakran – hiányos előképzettséget tanúsító műveket szigorú, de becsületet bíráló tárgyává fogják

de la prise de Constantinople. Buc. 1927. – *Les aventures »sarrazines« des Français de Bourgogne au XVe siècle*. Cluj, 1927. – *Les narrateurs de la première croisade*. Paris, 1928. – *Brève histoire de la Petite Arménie*. Paris, 1930. – *France de Chypre*. Paris, 1931. – *Rhodes sous les Hospitaliers*. Paris, 1931. – *La France de Terre Sainte*. Buc. 1934. – *France de Constantinople et de Morée*. Buc. 1935. – *La France dans le Sud-est de l'Europe*. Paris, 1935. – Ebbe a gondolatkörbe tartoznak még következő munkái is: *Les voyageurs français dans l'Orient européen*. Paris, 1928. – *Les voyageurs orientaux en France*. Paris, 1927. – *Venise à l'époque moderne*. Paris, 1933. – *Une ville »romane« devenue slave: Raguse*. Buc. 1931.

²² *Essay de synthèse de l'histoire de l'humanité*. I–IV. Paris, 1926–28. – *La place des Roumains dans l'histoire universelle*. I–III. Paris, 1935–36.

²³ B. Teodorescu: *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga 1890–1934*. Buc. 1935. Kiegészítése: *Revista Arhivelor*, 1941.

teni. Az új tömörülés kimondatlanul is Iorga ellen irányult, aki folyóiratában, a »Revista Istorică«-ban azonnal reagált, előlegezett bizalmatlansággal és lekicsinyléssel véve tudomásul az új orgánus megjelenését.²⁴ Valóban, a fiatal történészek szigorú kritikai szempontjaikat először Iorgára alkalmazták, akinek több nyelven megjelent rövid román történetét Giurescu ismertette az új folyóirat első és második évfolyamában, szokatlanul hosszasan (a bírálóat különnyomata 164 lap terjedelmű).²⁵ Sorra veszi a műben hemzsegő pontatlanságokat, ellentmondásokat, valótlan állításokat, elhallgatásokat, többek közt rámutat arra is, amit a magyar történettudomány már évtizedek óta joggal vetett Iorga szemére, a politikai elfogultságra. »Azt hisszük – írja – hogy a nyugati hatásokkal kapcsolatban a magyar (Giurescu kiemelése) hatást is említeni kellett volna. Ha az olaszoknak egy egész oldalt szentel, holott hatásuk a román népre és államra elenyésző, nem volna szabad elhallgatnia a magyar hatást, mely nyelvünkben épügy, mint városi életünkben és közigazgatási szervezetünkben megnyilvánul... Nem értjük az okát, hogy miért nem sorolta fel a magyar hatást a román népet ért hatások között. Vagy talán a hallgatás meg nem történtté teheti a tényeket?«²⁶ Összefoglalva kifogásait, megállapítja, hogy Iorga történetírói módszerére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy állításait gyakran semmivel sem bizonyítja, feltételezéseit valóságként állítja be, elhallgatja mások véleményét és szörványos tünetekből indokolatlan általánosításokra ragadtatja magát. Végeredményben szerinte »Iorga szintézise nagyon is sebezhető. Hibái olyan számosak és súlyosak, multunknak olyan fontos problémáihoz fűződnek, hogy a bizalom, melynek természetszerűleg meg kellene lennie egy ilyen mű iránt, tökéletesen megsemmisült«. A bírálóat befejezésül Giurescu még egyszer szükségesnek tartja leszögezni nemzedékének történelmi módszertanát: »Azt tartjuk, hogy a történelmi romanticizmust – hogy ne nevezzük másként – egyszer s mindenkorra el kell vetni. Élete magyarázható, ha nem is menthető, a XIX. században, nálunk egészen a háborúig, azaz a nagy nemzeti és társadalmi visszakövetelések idején, mikor a »történeti« érveknek különleges értéke volt; de ma, a realizmus, az általános ellenőrzés és szoros tudományos együttműködés korában, túrhetetlen. Szükséges tehát, hogy a történetírásban és a többi tudományágakban, de általában életünk minden szellemi és anyagi területén is, egészséges alapokra építsünk. Hagyjuk a sovinizmust, hiuságot, osztályérdeket épügy mint a félmunkát, pontatlanságot és sietséget, építsünk szilárdan... Mert csak az igazság tartós, csak az illeszkedik bele a dolgok természetes és örök rendjébe.«²⁷

GIURESCU SZINTÉZISE

GIURESCU TÁMADÁSA nem volt az első, mely Iorgát román tudósok részéről érte, mégis ettől kezdve kell számítanunk tekintélye komoly megrendülését és első számottevő ellenzékének megalakulását. A »Revista Istorică Română« köre azonosította magát a szerkesztő kritikai álláspontjával és módszertani elveivel s ezáltal a román történetírásban új iskola alakult. Giurescu, aki bírálóatának megjelenése óta vezérnek számított, 1935-ben elérkezettnek látta az időt, hogy szempontjaikat a román történelemnek egy újabb szintézisében érvényesítse.²⁸ Műve első kötetének

²⁴ Revista Istorică, 1941. 151.

²⁵ O nouă sinteză a trecutului nostru (Multunk egy új szintézise). Különnyomat a Revista Istorică Română 1931. és 1932. évfolyamaiból.

²⁶ U. o. 18.

²⁷ U. o. 120. és 124.

²⁸ Istoria Românilor. I. és II. 1., 2. Buc. 1935–37.

előszavában újra felveszi a polémia fonalát s félreérthetetlenül Iorgára céloz, mikor kijelenti, hogy »a személyes elfogultságnak, a szenvedélynek, még kevésbé a szeszélynek nincs keresnivalója az emberek és tetteik leírásában. A valóságnak szenvedélyből származó elferdítése még akkor sem menthető, ha az művészetrel történik... a stílus sohasem pótolhatja az igazságot«. S hogy semmi kétség se foroghasson fenn aziránt, hogy kire gondolt, mikor ezeket a szavakat leírta, a román történetírás példamutató nagyjainak emlékét felelevenítve, a névsorból Iorgát szándékosan kihagyja. Valóban, munkája sem stílusában, sem módszerében nem kapcsolódik Iorga irányzatához. Előadásmódja világos, egyszerű, kerüli a költői hasonlatokat, a színes jelzőket, a merész asszociációkat, ellentétben Iorga zsúfolt, gazdag egyéni nyelvezetével, plasztikus kifejezéseivel, szárnyaló képzeletével. Kétségtelen előnye az áttekinthetőség és az érthetőség, viszont ez az esetleg készakarva tanúsított stílári igénytelensége gyakran a kezdetlegesség benyomását kelti s írása korántsem olyan vonzó olvasmány, mint elődeié. Hasonló különbségeket észlelhetünk az adatok interpretálásánál. Míg Iorga, ha gyakran alaptalanul általánosított is és túlságosan messzemenő következtetéseket vont is le szűkszavú forrásokból, sokszor látott meg és érzékeltetett olyan összefüggéseket, melyek a tárgyalt problémának jelentőségét új és meglepő beállításban emelték ki, addig Giurescu ilyen vonatkozásban tartózkodó magatartást tanúsít s ha ezáltal meg is óvja magát az elhamarkodott koncepcióktól, előadásának távlatai meg sem közelítik Iorga széles látókörét.^{28a} Mindezek azonban, a román történetírásban oly gyakori romantikus túlzásokat tekintve, akár örvendetes újításnak, szigorú önmérsékletnek és kritikai óvatosságnak tűnhetnének fel, ha a szerző egyúttal teljes következetességgel leszámolna elődei hibáival. Ezek, véleményünk szerint, három főtípusra redukálhatók. Először a teljes forrásanyag feltárásának és az alapos részletmonográfiáknak, főleg a román nemzeti társadalom belső életére vonatkozólag észlelhető hiánya, másodsor a külföldi román vonatkozású történelmi kutatások részleges vagy teljes figyelmen kívül hagyása, harmadszor az események és viszonylatok megítélésénél tanúsított túlzott nemzeti érzékenység azok az okok, melyek miatt a román történészek szintézisei nem érik el az igazi tudományos színvonalat. Ez a három fogyatkozás szorosan összefügg egymással s abból a túlkompenzálási lelki kényszerből ered, mely a sokáig idegen politikai uralom alatt élt nemzetek sajátos alacsonyabbrendűségi érzésének velejárója. Ez diktálja a gyors, elsietett munkát, a nyugati nagy nemzetekéhez hasonló történelmi szintéziseknek egyik napról a másikra való összeállítását, a szinte kizárólagos politikai érdeklődést, az idegen történetírások eredményei iránti féltékeny bizalmatlanságot és a saját multnak lehető szépítését. Láttuk, hogy Xenopol művét már egészében ez a gondolatvilág hatja át s ez öröklődött tovább utódaira is. Különösen a dáciai kontinuitás elmélete bizonyult terhes örökségnek, mert politikai dogmává merevedett s még a leghiggadtabb, legalaposabb román történészek is, akik részletkérdésekben kritikai szemléletmódról tettek bizonyosságot, míhelyt kutatásaikat a román történelem nagyobb összefüggéseibe kellett beleilleszteniük, nem mertek vagy nem akartak szakítani vele. Így a román politikai, társadalmi és kulturális fejlődés kezdeteit kénytelenek voltak légüres térbe utalni, mivel a XIII. századot megelőző idők erdélyi románságára vonatkozólag nincsenek – nem is lehetnek – adatok. Gon-

^{28a} Tanulságos szövegösszehasonlításokat végzett Iorga és Giurescu munkáira vonatkozólag Elekes Lajos: *A román történetírás válsága* című tanulmányában, Századok, 1940. 30–83.

dolunk itt elsősorban Bogdanra és Onciulra, akik a korai román állami és társadalmi élet kérdéseivel foglalkozva szükségszerűen egész sor helytelen feltevésre jutottak, mert kiindulási pontnak egy, a magyarok érkezésekor már politikailag önállóan szervezett román társadalmat tételeztek fel Erdélyben. Természetes, hogy történelmi folyamatok megmagyarázása a kiindulási pont nem ismerése vagy félreértése esetén teljesen lehetetlen s a történetíró menthetetlenül fantáziájának áldozatául esik, ha az egyik ismeretlent a másik ismeretlenből akarja levezetni. Az alapvető kérdésekben Giurescu sem tud szabadulni a meggyökerezett előítéletektől. Konceptiójának tengelyébe állítja a dák-géta származást s ebből kiindulva büszkén hangsúlyozza, hogy a románság e népek révén három és félezer éve őslakó azon a területen, ahol ma is él, bár a dákoknak és gétáknak a románsággal való közvetlen kapcsolatát ő is csak azzal a kezdetleges érveléssel véli bizonyíthatni, hogy ahol a római hódítás idején ezek laktak, ott tűnik fel több mint ezer év múlva a románság. A 271 és 1200 közötti hiatust, a források teljes hallgatását képzelőerejével s erőszakkal idevont adatokkal próbálja meg kitölteni, akárcsak a kárhóztatott »romantikus« történetészek. Magától értetődik ezek után, hogy a dákok szellemi és erkölcsi értékeit a román szellemiség alapjaiba építi be s a román politikai és társadalmi intézmények egy részének eredetét a romanizált dák őslakosság helyi autonómiáinak továbbélésében keresi. Hogy mennyire megfelel meg a megelőző előszavában adott tárgyilagossági ígéretéről (»a hazafiságot nem öndicsőítésnek értelmezem«), arra művének másik vezérmotívuma jellemző: »egyedüli nép vagyunk Európának ebben a részében, amelyiknek sikerült megszakítás nélkül politikai életet fenntartania, az államalapítástól máig«. Nyilván arra céloz, hogy a románságnak mindvégig saját uralkodói voltak, míg a szomszédos népek (a szerbeket, bulgárokat, lengyeleket és magyarokat említi) több-kevesebb ideig idegen politikai fennhatóság alatt éltek. Nem is beszélve arról, hogy ez az állítás a magyarokra vonatkozólag hamis, mert Magyarországnak ezer éven keresztül mindig törvényesen választott, saját királya volt, az egy ideig valóban idegen szuverénitása alá került többi szóbanforgó népnek a románsággal való összehasonlítása is erőltetett, hiszen a XIV. században, mikor a román államok megalakultak, mindegyikük már több évszázados államalkotó multra tekinthetett vissza. Az is kérdéses, hogy 1878-ig egyáltalán beszélhetünk-e önálló román politikai életről, hiszen mindkét román állam, néhány rövid intervallumtól eltekintve, kezdettől fogva magyar, lengyel, majd török államjogi függésben élt s a XVI–XVIII. századok folyamán uralkodóikat a szultán nevezte ki, igen gyakran idegen jelöltek közül. Ehhez hasonló szepítési törekvésekkel részletvonatkozásokban is gyakran találkozunk Giurescu könyvében²⁹ s ebben a tekintetben a kegyetlenségig őszinte Xenopol tiszteletreméltó kriticismusával szemben határozott visszaesést állapíthatunk meg. Román bírálói joggal vetették szemére dokumentációjának önkényességét is. A lapalji jegyzetek hiánya megnehezíti állításainak ellenőrzését s a felelőtlenség benyomását kelti, különösen olyan esetekben, amikor a fejezetek végén közölt bibliográfiai utalásokból nemcsak fontos, hanem olyan művek is kimaradnak, melyekre pedig a szerző előadása során megállapíthatólag támaszkodik.³⁰ Főként a külföldi kutatások eredményeinek figyelembevételét hanyagolja el, elsősorban a legilletékesebb magyar szakirodalmat. Ebben megegyezik a román tudományosság szinte elvszerű magatartásával, melyet egy magyar bírálója találoán így jellemezett: »hungarica non leguntur«.³¹ A román és

²⁹ V. ö. Gáldi László ismertetését, Századok, 1937. 231. és 1938. 220.

³⁰ I. Vlădescu: *Plagiatorul*. Buc. 1936. 26–31.

³¹ Gáldi László, Századok, 1937. 235.

külföldi szakirodalom töredékes és szemponttalan felhasználása annál súlyosabban esik a latba, mert épen Giurescu volt az, aki egy korábbi munkájában a meglevő részletkutatásokat elégtelennek tartotta a román mult komoly szintézisének megírásához.³² Most pedig, mikor maga vállalkozott az összefoglaló mű megalkotására, még azt az anyagot sem használta fel teljes egészében, mely már készen állott rendelkezésére. Ezekután, ha el is ismerjük, hogy könyve sok tekintetben higgadtabb, adatszerűbb és kritikusabb, mint elődeié, mégsem tekinthetjük azt radikális történetírói programja tökéletes megvalósításának.

AZ »ÚJ ISKOLA«

GIURESCUKÖNYVÉNEK különösen egyik, a szlávoknak a román nép kialakulásában játszott szerepét tárgyaló fejezete hívta ki maga ellen román oldalról a legélesebb kritikát. Közismert tény, hogy a román vajdaságok társadalmi rendjében a földhözkött jobbágyot »rumân«-nak neveztek s ez egyúttal a románságnak önmaga által használt népnéve is. Már az idősebbik Giurescu arra a következtetésre jutott, hogy a népnévnek erre a legalacsonyabb társadalmi osztályra való alkalmazása egy idegen népnek a románság fölött gyakorolt uralmára utal. Ezt az elméletet továbbfejlesztve, a fiatal Giurescu megállapítja, hogy az eddigi felfogással ellentétben, mely a románok és szlávok egyenrangú, békés együttélését vallotta, az igazság az, hogy »a szlávok hódítókként érkeztek... uralmuk alá vetették a földet és leigázták az itt talált, romanizált népeiséget«.³³ A nemzeti önérzet ezt a tételt, mely egyébként még további bizonyításra szorul, sérelmesnek találta s a szerzót egymásután érték a támadások.³⁴ Mikor aztán Petre P. Panaitescu röviddel rá kiadta Vitéz Mihály havaseltvi vajdáról, a román történelem legünnepeltebb alakjáról szóló munkáját, mely nem egy illuziót megtépzott, Iorga személyesen indított valóságos polémia-hadjáratot a »Revista Istorică Română« fiatal történészei ellen. Az »új iskola«, ahogy Iorga elnevezte a tömörülést, kemény hangon válaszolt s a viszontválaszok csak még jobban elmérgesítették a vitát. A sok személyes ízű megjegyzés közül elég nehéz kihalszni, hogy tulajdonképpen mivel is vádolja Iorga elpártolt tanítványait. Kifogásai általánosságban a következőkben foglalhatók össze: A fiatal történészeket kicsinyes személyi és pártpolitikai szempontok vezetik tevékenységükben. Megszállják a tudományos és politikai élet fontosabb pozícióit és minden előnyt híveiknek juttatnak. Munkásságuk, melynek tudományos értéke nagyon is vitás, főként az idősebbek és elsősorban az ő (Iorga) érdemeinek lebecsülésére s ezáltal önmaguk érdemtelen előretolására irányul. Hideg racionalisták, akik számító állógikával, az ellentmondások és apróceprő tévedések szörszálhasogató keresésével rontják hitelét idősebb tudósok fáradsággal összehordott életművének. Elfeledkeznek a nemzeti érdekekről, félremagyarázható adatok aprólékos kikutatásával befekettetik a román mult dicső alakjait, sértik a nemzeti öntudatot és fegyvert adnak a románság ellenségeinek kezébe. »Antinacionális« történetírás ez és szakítás a mult megtartó hagyományával. Az »új iskola« épen ez utóbbi vád ellen tiltakozott a leghevesebben és szellemi őseit Iorga idősebb kortársaiban, Titu Maiorescu illuzióromboló, kegyetlen önkritikájú, tárgyilagos nemzedékében kereste, melyet annakidején épen Iorga népszerűsége

³² *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani* (Az elmúlt húsz év román történetírásáról). Vălenii de Munte, 1926. 49.

³³ I. m. I. 235–236.

³⁴ Pl. Vlădescu i. m. 32–37

homályosított el. Onciul, Bogdan, az idősebb Giurescu s főleg az önámító kultúrsovinizmus ellen küzdő irodalmi vezér és politikus, Titu Maiorescu valóban jó előképek a mellézköngék nélküli igazságot keresők számára. Érdekes véletlen (vagy talán nem is véletlen), hogy a Iorga ellen indított támadások élén annak a Giurescunak fia állt, akit épen Iorga ellenszenve akadályozott meg a tehetségéhez méltó érvényesülésben.³⁵ A 65. életévében járó öreg történész bámulatos rugalmassággal küzdött ellenfeleivel, akiket egyúttal a nemzet ellenségeinek is tartott. Folyóírataiban, politikai lapjában cikkek sorozatát írta vagy sugalmazta ellenük, a közhangulatra való nagyobb hatás kedvéért engesztelő kegyeleti zarándoklatot szervezett Mihály vajda anyjának sírjához, akinek emlékét szerinte Petre P. Panaitescu könyve meggyalázta, majd tudományos és társadalmi egyesületekben lángoló szavakkal ostorozta az új iskola tévedéseit és bűneit, végül pedig még nála is szokatlan munkatempóban megírta a román történelem új, hatalmas szintézisét.³⁶ Míg Giurescu munkája első kötetének megjelenése után két évre tudott csak újabb két kötetet kihozni s az események tárgyalásában így is csak a XVI. század végéig jutott el, addig Iorga három év leforgása alatt tíz vaskos kötetben, több mint 4000 oldalon írta újra a román történelmet az őskortól napjainkig. Természetes, hogy a sietség erősen megérzik rajta s a mű egységét a »technikai« munkatársak igénybevétele nem mozdította elő. A felhasznált adatok bősége, a koncepció merész nagyvonalúsága és az egyes részleteknél érvényesülő írói kvalitások azonban még így is a szerző nem mindennapi egyéniségéről tanúskodnak. Hibái viszont kiütközöbbek, mint régebbi műveiben, túlzó következtetései kategórikusabbak, élesebbek s az elírások, tévedések, melyekhez nagyszámú sajtóhiba is járul, a gyors munka miatt igen gyakoriak. Első szintézise és azóta megjelent részletmunkái után ez az összefoglalás nem sok újat hoz, sőt módszerének gyengéit még jobban kidomborítja. A román történelem formai és tartalmi szempontból komoly szintézise tehát Giurescu és Iorga művei után is tovább várat magára.

PANAITESCU MUNKÁSSÁGA

AZ »ÚJ ISKOLA« CÉLKITŰZÉSEI eddig leginkább Petre P. Panaitescu munkásságában valósultak meg, benne látjuk a modern román történetírás legkiválóbb képviselőjét. Széles látóköre, tárgyilagosságra való törekvése, írói képességei egyaránt fölébeemelik kortársainak. Már pályája kezdetén felismerte a román történelem igazi megértésének egyetlen útját, a szomszéd népek történelmében való elmélyülés szükségességét és éveket szentelt a lengyel-román kapcsolatok tanulmányozásának. Egy másik nemzet történetírásával való alapos megismerkedés nemcsak a mennyiségi tudást gazdagítja, hanem ránevel a saját nemzet történetének tárgyilagossá, mintegy kívülről, felülről való szemléletére is, amire a román tudományosság annyira rá van szorulva. Lengyel és orosz vonatkozású részletekutatásait gazdag dokumentáció és az összefüggések élesszemű meglátása jellemzi.³⁷ Már Jó Sándor moldvai vajda uralkodását tárgyaló

³⁵ Az »új iskola« körüli vitát e sorok írója ismertette *A román történetírás új iskolája* címen, Századok, 1938. 60–65.

³⁶ *Istoria Românilor*. I–X. Buc. 1936–39. (Franciául is.)

³⁷ *Nicolas Spathar Milescu*. Paris 1925. – *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin* (Lengyel hatás G. U. és M. C. krónikások műveiben és személyiségében). Buc. 1925. – *Emigrația polonă și revoluția română dela 1848* (A lengyel emigráció és az 1848-as román forradalom). Buc. 1929. – *Călătoria poloni în Țările Române* (Lengyel utazók a román országokban). Buc. 1930. – *Petru Rareș și Moscova*. Buc. 1934.

kisebb munkájában érezhetően új szemléletmód érvényesült,³⁸ történetírói kvalitásai azonban eddigi főművében, Vitéz Mihály havaselvi vajda életrajzában bontakoztak ki.³⁹ Ez a monografia a maga nemében a román történetírás legsikerültebb alkotása, hősének alakját józan forráselemzéssel szabadítja ki az illúziók ködéből, melyet az elmúlt évszázad érzelmes román nacionalizmusa szőtt köréje. Leszámol a fejedelmi származás babonájával, bebizonyítva, hogy a törökverő vajda egy görög korcsmárosnő törvénytelen gyermeke volt s fiatal korában maga is kereskedéssel foglalkozott. Uralkodásának társadalmi hátterét megrajzolva, kidomborítja a bojárok eddig eléggé nem méltányolt szerepét. Mihály a román bojárság teremtménye volt, a kisoláhországi bojárok juttatták őt trónra és koholtak számára fejedelmi családfát, érthető tehát, hogy ennek az osztálynak érdekeivel azonosította magát s épen ő szolgáltatta ki véglegesen a parasztságot a földesurak kényének. A hagyományos felfogással ellenkezik Panaitescu reális szemlélete Mihály erdélyi szereplését illetően s ebben a tekintetben nagy lépésekkel közeledik a magyar történetírás véleményéhez. Megállapítja, hogy Erdély elfoglalásában nem az összes románok egyesítésére irányuló tudatos nemzeti törekvés, hanem katonai és hatalmi szempontok vezették, itteni uralmát nem a román népre, hanem a magyar nemességre, a székelyekre és a szászokra, a politikai szempontból egyedül számbajövő társadalmi elemekre akarta alapozni s az erdélyi magyarság nem az általa állítólag felszabadítani akart erdélyi román jobbágyok bosszújától félve szegült ellene, mint ahogy azt a román történészek eddig állították, hanem a havaselvi bojárok beáramlását s gazdasági és politikai térfoglalását akarta megakadályozni. A legendák hőse helyett az igazi hús-vér embert, jellemben, gondolkozásban korának gyermekét ábrázolja Panaitescu s a tárgyilagos román olvasónak is meg kell állapítania, hogy amit a vajda alakja nimbusz tekintetében ezáltal veszít, megnyeri emberi és történelmi hitelességben. Igazi nagyságát és jelentőségét is jobban meg lehet érteni, ha nem erdélyi politikáján van a hangsúly, hanem a balkáni népeknek a török ellen vívott szabadságharcai sorozatába illesztjük be pályafutását, mint ahogy szerzőnk helyesen teszi, mikor részletesen ismerteti harcainak balkáni visszhangját s azt az ünneplést, melyben őt elsősorban a görögség, mintegy nemzeti hőst részesítette. Sikereinek és bukásának okait a nemzetközi politika, főként pedig a Habsburg-lengyel rivalitás összefüggéseiben keresi és találja meg, őszintén és tárgyilagosan kimondva, hogy sem a havaselvi bojárság politikai műveltsége, sem Havaselve gazdasági és katonai erőforrásai nem bizonyultak elegendőknek a nagyratörő tervek tartós megvalósításához. A vajda, diplomatai ügyetlensége és leküzdhetetlen pénzzavarai miatt nem tudta magát fenntartani a két nagyhatalom között. Ha itt-ott talán színezi is kissé előadását megbocsátható román érzelme, Panaitescu sohasem esik abba a hibába, hogy modern eszméket vetítsen vissza a múltba s ezzel a történelmet meghamisítsa. Sajnos, ez az érdeme nem magátólértetődő, akkor, mikor Iorga »Dácia helyreállításáról« beszél ugyanezekkel az eseményekkel kapcsolatban s olyan gondolatokat, törekvéseket tulajdonít hősének, melyek a XVI. századi ember agyában aligha fordulhattak meg.⁴⁰ Feltűnő, de tökéletesen érthető körülmény, hogy Panaitescu a lengyelekkel kapcsolatban tudja legelevenebben visszaadni a történeteket, könyvének talán legsikerültebb része az, ahol a Mihállyal szemben folytatott lengyel politika külső és

³⁸ *Alexandru cel Bun*. Buc. 1932.

³⁹ *Mihai Viteazul*. Buc. 1936.

⁴⁰ *Istoria Românilor* i. m. V. 362.

belső rugóit vizsgálja, viszont a véleményünk szerint tárgya tekintetében sokkal fontosabb magyar viszonyokat kevésbé ismeri. Azt tartjuk, hogy nemcsak Mihály vajdával, hanem a román történelem legtöbb kérdésével kapcsolatban az a történész fogja majd az utolsó szót kimondani, aki magyar vonatkozásban olyan olvasottsággal s főként olyan fokú tárgyilagossággal rendelkezik majd, mint Panaitescu lengyel vonalon.⁴¹

(Befejező közlemény a következő számban.)

MAKKAI LÁSZLÓ

⁴¹ A lengyel-román történelmi kapcsolatok feldolgozása egyébként is nagy lendületet vett. Néhány idevágó munkát említünk: Ilie Corfus: *Mihai Viteazul și Polonia*. Buc. 1938. – Gheorghe Duzinchevici: *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*. Buc. 1935. – U. a.: *Contribuții la istoria legăturilor polono-române în anii 1865–1866*. (Adalékok az 1865–1866-i lengyel-román kapcsolatok történetéhez). Buc. 1936. – U. a.: *Miron Barnovschi Moghilă și Polonia*. Cluj, 1939.